

KĘSTUTIS ŠAPOKA

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

TRADICINIŲ ESTETINIŲ KODŲ MUTACIJOS ŠIUOLAIKINĖSE (PSICHO)TERAPINĖSE PRAKTIKOSE

Mutations of Traditional Aesthetical Concepts
in Contemporary Practices of (Psycho)therapy

SUMMARY

The article considers the crucial transformation of traditional aesthetical concepts in contemporary (psycho) therapy practices. As the rule, these practices come across the ambivalence and eclecticism of traditional functional concepts of beauty or autonomy. On the background of that ambivalence and eclecticism, the aesthetical concepts are seen in a new light. In that light, the contemporary forms of art therapy and some kinds of psychotherapy move into the field of socio-ideological problems.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamos pagrindinės tradicinių estetinių kodų mutacijos šiuolaikinėse (psicho)terapinėse praktikoje. Atskleidžiama, kaip estetiški kodai, atsidūrę psichosocialiniuose kontekstuose, virsta nauja „pseudo-“, „para-“, „alter-“ estetinių ir kartu socialinių kodų (vi)suma, funkcionuojančia ne pagal vertikaliomis metapsichologinėmis priešybėmis grįstą „modernistinį“, bet horizontalių, daugiakrypčių, netgi tam tikra prasme bekrypčių eklektiškų sociokultūrinių santykių modelį.

XX a. 7–8 dešimtmečiai žymėjo kiekybiškai ir kokybiškai naują daugelio Vakarų kultūros sričių, taip pat meno praktikų ir meno sampratos aps-

kritai raidos etapą – postmoderniosios eklektiškos kultūros įsigalėjimą, reiškusį daugelio tradicinei kultūrai būdingų ir aktualių prasminių, hierarchinių, stilis-

RAKTAŽODŽIAI: estetiški kodai, postmodernizmas, diskursinė eklektika, dailės terapija, psychopatologija.
KEY WORDS: aesthetic concepts, postmodernism, discursive eclecticism, art therapy, psychopathology.

tinių gijų sutraukymą, fragmentavimąsi, staigų posūkį diskursyvumo, kontekstualumo link. Šios slinktyt atvėrė kelią ir naujoms filosofijos, estetikos ir meno praktikų konceptualizavimo strategijoms, taip pat formavo naujus *sociokultūrinius tapatumus psichiatrijos*, (psicho) terapijos, psichologijos diskursuose. Estetikos diskursas ir meno praktikos dar sparčiau ir lanksčiau nei XIX a. pab.–XX a. pirmoje pusėje inkorporavo neestetinius kontekstus, tarsi siekiant ištrinti meno ir kasdienybės ribas ir, priešingai, sociopolitiniai, psichosocialiniai kontekstai tarsi persismelkė paradoksalaus estetiškumo. Taigi šių procesų veikiamos taip pat formavosi ir specifinės diskursyvios – pavyzdžiui, įvairios psichoterapijos ar *dailės terapijos*, – praktikos, išaugusios iš neestetinių kontekstų, tačiau su pastaraisiais suartėjančios kai kuriais konceptualiais aspektais.

Šiame straipsnyje pabandysime aptarti dviejų savarankiškų *terapinio* ir *meninio* kontekstų eklektizavimosi arba suartėjimo procesą, įdėmiau žvelgdami į *meninius* ar *estetinius* aspektus (psicho) terapinėje meninėje išraiškoje, t. y. bandysime išryškinti paradoksalų „estetinį“ įvairių (psicho)terapinių praktikų lygmenį – pabandysime pažvelgti, kaip eklektiškėja ir funkcionuoja estetiniai kodai, atsidūrę (psicho)terapiniuose, t. y. psichosocialiniuose, kontekstuose ir kaip pastaruosiuose jie virsta nauja „pseudo-“, „para-“, „alter-“ estetinių ir kartu socialinių kodų (vi)suma, funkcionuojančia ne pagal vertikaliomis metapsichologinėmis priešybėmis grįstą „modernistinį“, bet horizontalių, daugia-

krypčių, netgi tam tikra prasme bekrypčių eklektiškų sociokultūrinių santykių modelį.

Ko gero, įdomiausiai postmodernaus eklektiškėjimo, alter-estetinių socialinių lygmenų formavimosi ir, priešingai, estetinių kontekstų pragmatiškėjimo, socializavimosi procesai atsiskleidžia *ekspresyviose* arba *multimodalinėse* (dailės) terapijų praktikose ir jas konceptualizuojančiose teorijose, kuriose atvirai jungiami ir naudojami įvairiausi meninės raiškos būdai, psichologinės (pat)asmenybės koncepcijos.

Psichoanalitinės, psichiatrinės XX a. paradigmos žymėjo galutinį krikščioniškosios moralės prasminių kodų nykimą ir pastarųjų perėjimą į įvairias sociokultūrinės (tarp jų ir į estetinės-psichopatologinės diskursyvios sistemos) erdves, o minėtų 7–8 dešimtmečių diskursyvus ir vizualus sociokultūrinis posūkis sąlygojo *estetinio išskirtinumo* (kartu ir su pastaruoju susijusios psichopatologinės retorikos) *nykimą*. Tad šis virsmas tapo dar vienu specifiniu etinių ir estetinių kodų transformacijos riboženkliu. Anot Frederico Jamesono, „subyrėjus pasiskirstymui tarp ankstesnių disciplinų ir specializacijų, šiuo atveju, griuvus kažkada įnirtingai ginamai sienai tarp aukštojo meno ir masinės kultūros (juo labiau kasdienybės), tradiciniai estetikos „specifiškumo“, meninio išgyvenimo ar kūrinio autonomiškumo gvildenimai, suvokiant juos kaip erdvę anapus praktinių ir mokslinių sričių, tapo labai neaiškūs.“¹ Taigi galima sakyti, kad estetika galutinai prarado modernistinio išskirtinumo statusą ir tapo tarpdisciplinine eklektiš-

kos sociokultūrinės sistemos dalimi – būtent pagalbine įvairių sociokultūrinių diskursų ir praktikų funkcija.

Todėl ir šiame tekste, kiek susiaurinant problematiką, galima kalbėti ne tiek apie estetiką, terapiją ar psichoterapiją atskirai, bet apie *socio-estetinį dailės terapijos aspektą* kaip vieną eklektiškiausių XX a. antros pusės sociokultūrinių diskursų.

Nykstant metapsichologinio estetinio išskirtinumo retorikai, vaizduojamojo meno praktikose pradėjo niveliuotis stilistinės ar vertybinės ribos, naikindamos konceptualius skirtumus ir siekdamos eklektiškos sąveikos – ne tiek sintezės, kiek įvairių neestetinių prasmų „įtraukimo“ – chaotiškos konjunkcijos (pvz.: instaliacija, performansai, video menas, konceptualizmas, vis sparčiau institucinamas *art brut* reiškiny, etc.). Ryškėjo *psichosomatinis* naujųjų meno strategijų pobūdis socialinėje plotmėje, paraleliai būdingas ir daugeliui psichoterapinių praktikų.

Kuo šiame kontekste tampa forma? Tai psichosomatinų, sociokultūrinių ir socioideloginių *susikirtimų trukmė*. Deleuzas ir Guattari meno kūrinį vadina „afektų ir perceptų /suvokinių“ bloku: menas priverčia individualią patirtį susieti su neįprasta patirtimi. Šiuolaikinio žiūrovo suvokimo aparatas sudėtingesnis, papildytas fotografijos ir kinematografo patirtimi, be to, dažnai meno kūrinį sudėtingiau atpažinti, „suklijuoti“ į visumą, pavyzdžiui, instaliacijose, dažnai nepateikiančiose jokių apibrėžtų visumos konstravimo gairių. Žinoma, tai vėlgį susiję su „forma“. Ėmilis Durkhei-

mas vertino „socialinius faktus“ arba „įvykius“ kaip „daiktus“. Šiuolaikiniuose vaizduojamuosiuose menuose „daiktai“ dažnai tampa „faktais“ arba „įvykiais“, besitęsiančiais erdvėje ir laike. Todėl *formas* neturėtume suprasti vien kaip formalaus *komponavimo* estetinio formalizmo ribose. Šiuolaikinio meno kūrinio forma netelpa vien į materialų, faktišką jos apibūdinimą, tai – dinamiška santykių visuma, daugybės konceptualių linijų susikirtimo taškas.”²

Taip profesionaliose meninėse praktikose buvo tarsi „apsuktas meninio dematerializavimosi ratas“ ir sugrįžta prie subjektyvistinių romantizmo idėjų, tik šiuo atveju norint visiškai panaikinti psichinį ir estetinį nuotolį, siekiant betarpiškumo ir tiesioginio poveikio socialine prasme. Pats menininkas, tiksliau, jo *kūnas* tapo socialiniu *turiniu* ir *forma* vienu metu. Pažymėtina, kad ir terapinėse praktikose, po truputį atsisakant klasikinės psichoanalizės retorikos, vis labiau akcentuojamas *kūnas* arba *psichosomatinė visuma* kaip „polifunkcionali prasmų buveinė“, jungianti savyje kultūrinę (kalbos) ir psichofiziologinę (pasąmoninio vaizdinio, psichomotorinio judesio) patirtį. Taigi ir psichoterapijos seanso ar dailės terapijos studijos klientas (ypač grupinės terapijos atvejais) taip pat tampa savotišku sociokultūrinių (inter)akcijų, terapinių „performansų“ atlikėju, agentu, kuriam numatomas tam tikras „pozityvus“ vaidmuo visuomenėje.

Taigi, *pasąmonės* (anti)metafizinę retoriką keičia *psichosomatinė* (socialinė, net ideologinė) retorika, svarbi tolimesniam estetikos ir psichosocialinių kontekstų

eklektiškėjimui ir institucionavimuisi. Pastarosios „diskursinės institucijos“, ypač kalbant apie multimodales dailės terapijos praktikas ar panašaus pobūdžio „marginalius diskursus“ tam tikrų institucijų ribose, veikia iš dalies paradoksalio būdu – funkciškai paklūsta postmodernistinio institucionalumo dėsniams tuo pat metu generuodamos alternatyvias (pseudoretrospektyvias) modernistinės estetinės retorikos versijas.

Kalbant apie dailės ir terapinių praktikų suartėjimą, maždaug tuo pačiu metu, kai XX a. 6–7 deš. amerikiečių psichoterapeutė, dailės terapijos pradininkė Margaret Naumburg formavo laisvos ekspresijos technikos gaires ir psicho(pato)loginei abstrakcijai suteikė kitokius nei modernizmo epochoje sociokultūrinis kodus, Europoje iškilo daug „neo-automatizmą“, „neo-pasąmoninius“ aspektus eksploatuojančių tapybos krypčių – *Art informel* (Jean Fautier, Wols, Hans Hartung, Henri Michaux, Manolo Millares, Antoni Tapies, Pierre Soulages, Georges Mathieu, Alberto Burri ir kt.), *Cobra* grupė (Asger Jorn, Corneille, Pierre Alechinsky ir Karel Appel), kurie paradoksaliai siekė „tiesiogiai“ gestiškai išreikšti „pasąmonės fantazijas“ ir kartu krypo į kairiojo anarchizmo pusę, JAV suklestėjo abstraktusis ekspresionizmas (Archille Gorky, Hans Hofmann, Robert Motherwell, Mark Rothko, Adolph Gottlieb, Franz Kline, Willem de Kooning, Mark Tobei ir kt.) kaip abstraktus siurrealizmo tęsinys, sujungtas su dvasinėmis praktikomis ir naujomis ideologizuotos (institucionalizuotos) komercijos technikomis.

Jacksonas Pollockas traktavo tapybą kaip „šamanizmo“ atmainą. Modernizmo suformuluota „vidinė intrapsichinė tikrovė“ jam vis dar buvo vienintelis egzistuojantis pasaulis, tačiau nežymiai keitėsi vidinio pasaulio ar tiesiogiai išreiškiamos sąmonės santykis su meno kūriniumi: siurrealizmo praktikos „tikėjo“ tiesioginio sąmonės ir meninės išraiškos kontakto galimybe, o abstrakčiojo ekspresionizmo turinyje ir formoje atsirado conceptualių dviprasmybių, simbolių ar šalto (komercinio?) abejingumo, kurie vis labiau priminė, jog net už „vidinės“ psichosmatinės iškrovos slypi kalba ir ideologija. Tuo tarpu pati ideologija vis labiau estetizuojama.

Abstrakčiojo ekspresionizmo atstovams buvo svarbus gestas ir kuo betarpiškesnė kūno ekspresija, reiškianti augantį nepasitikėjimą universalios sąmonės visata ir kartu siekį vis radikalėjančia kūno somatika pralaužti sieną psichosmatinių gelmių (jei tokios egzistuoja) link. Tikėjimą (meta)psichologinėmis abstrakcijomis keitė psichosmatinės „iškrovos“ (performanso, hepeningo, akcijos) samprata, praktikuojama ir kai kuriose psichoterapijos ar (besimezgančios) dailės terapijos praktikose.

Dar vėlesnėse meninėse strategijose – maždaug nuo 8-ojo dešimtmečio pabaigos–9 dešimtmečio pradžios praktikuojami pozityvūs arba konformistiniai *instituciniai* veiklos būdai, akcentuojamas *institucinis* subjektyvumas, turintis mažai ką bendra su egzistencialistų individualios (meta)laisvės paieškomis, atsisakoma dramatiškų vidinių konfliktų pozityvaus (meta)socialumo vardan tiek kai kuriose

„grynai“ estetinėse, tiek psichoterapinėse ar dailės terapijos praktikose. Akcentuojama *sociokultūrinės* „terapijos“, kasdienės interakcijos ar pozityvaus (bent jau neutralaus) socialinio bendrabūvio kaip sociokultūrinio *proceso* ir *progreso* svarba. *Sociokultūrinis procesas* arba *bendruomeniškumas simbolizuoja* pamatinį tarpdiscipliniškumą, diskursyviais praktikas (pvz., dailės terapijos), kuriose psichologiniai ir estetiški kodai funkcionuoja kartu, transformuodamiesi priklausomai nuo socialinio \ diskursyvaus konteksto.

Šiuo aspektu galima kalbėti apie dvigubą ar grįžtamąją vaizduojamojo meno elementų migraciją – iš XX a. pirmosios pusės modernistinio meno į XX a. 7–8 dešimtmečių konceptualias meno, taip pat meno terapijos praktikas, kuriose ištirpdyti, asimiliuoti, sujungti su psichanalitinėmis ir ypač su įvairiomis XX a. antrosios pusės psichologinėmis ir sociologinėmis paradigmomis, konceptualiai modifikuoti, šie elementai naujais pavidalais vėl sugrįžta į menines praktikas ir jas kokybiškai keičia, tuo pačiu transformuodami meninių ir terapinių praktikų konceptus. Taigi šio straipsnio kontekste galime kalbėti ne tik apie dailės terapijos *estetinius* eklektiškumo, tačiau ir apie estetikos ar meninių praktikų *socialinius*, konfrontuojančius su modernistine retorika lygmenis.

Kūrybinė išraiška dailės terapijoje ir net konkretūs anksčiau minėti formalieji elementai, modernistinėje dailėje reprezentavę protestą, sociokultūrinį marginalumą, pajungiami pozityvių asmenybės galių suaktyvinimui, egzistencinės prasmės ir vertybių paieškos kaip har-

monijos ir identiškumo siekimui. Svarbu tai, kad dailės terapijos praktikos po 7–8 dešimtmečių antipsichiatrijos sąjūdžio reformų stengėsi atsiriboti nuo griežtai psichiatrinių diskursų ir įgavo meninėms praktikoms artimas institucines (psichiatrinių institucijų ribose) – tiek *integralias*, tiek *eklektines* – veikimo formas. Tiek meninėse, tiek terapinėse, pasitelkiančiose meninę išraišką, praktikose akcentuojamas ne tiek *tikslas*, kiek socialinis *procesas*.

Pastaruoju metu deformacija, iškraipymas, alogiškumas ar fantasmagoriški vaizdiniai kaip modernistinės dailės socialinės tikrovės, racionalumo neigimas paverčiami asmenybinės/socio-estetinės išraiškos elementais, vizualiais pranešimais, padedančiais suvokti asmenybės „visapusiškumą ir unikalumą“ „pozityvia“ socialine prasme. Kreipiamasi į protą, kūną, dvasią per kūrybinę ekspresiją, humanistinius idealus, proto-kūno vienovės konceptus ir dvasines praktikas – meditaciją ir kontempliaciją (patogų, apvalytą nuo radikaliai patologiškų elementų vakarietišką „šamanizmą“) kaip tam tikrų formalių elementų, glaudžiai susijusių su betarpiška *kūniška* ekspresija – judesiu, šokiu, kalba, vaizdiniais ir, svarbiausia *įvaizdžiais*, susijungimo fenomenu.

Pradžioje kūną ir kūniškumą naudojančiose terapinėse praktikose, kaip ir meniniuose judėjimuose, dar jaučiamos „revoliucinės“ modernizmo gaidelės. Tačiau beprotybės paribiais klaidžiojančios minties spontaniškas, iracionalias nuostatas meninėse praktikose sparčiai keičia kraštutinė fiziologija, atviras kū-

niškas natūralizmas, aktualus tiek, kiek pats kūnas išsisklaido/susiskaldo „šizoidinėje“ socialinėje terpėje. Jeano Charcot XIX a. pabaigos isterinės neurozės vizualizacija atgyja naujai, tačiau paradoksaliais *tyčinio kartojimo* ar *imitacijos*, artimos teatro menui, būdais.

Subjektyvumas gimsta nebe vidinėje psichinėje realybėje, o yra išskaidomas ir išskaitomas išoriniuose daiktuose ir visuomenės, tam tikros bendruomenės faktūrose bendresne prasme. Todėl svarbus ne konkretus kūnas, bet tam tikri *veiksmi* kaip psichosocialinių sąveikų simptomai. Taigi psichosocialinės ir ideologinės kontrolės mechanizmai po truputį tampa vis estetiškesni ir formuoja specifinę eklektišką ideologijos estetiką, kurios integralia dalimi galime laikyti ir *(psicho)terapinę estetiką*.

Taigi svarbiausiu tampa pats *įvykis*, kuriame psichologiniai ar estetiški turinys ir forma nyksta beasmenių psichosomatinių *iškrovų* ir *gestų* begalybėje, fiziologinės – technologinės – socialinės horizontalės fone.

Formuojasi postmodernios socio-estetinės (dailės) terapijos praktikos, kurios akcentuoja *kalbą* ir *elgesį* kaip kultūrinę visumą, talpinančią savyje viską. Tiek meninėse, tiek ir (dailės) terapijos praktikose, ideologinėje sferoje bendrai kalbama apie kūną ir pačiu kūnu – vaizdiniais plačiąja prasme, arba *naracijomis*, suliejančiomis savyje kalbą ir vaizdą, *naikinančiomis psichinį nuotolį* ir *estetinę kontempliaciją*.

Taigi toks estetiško objekto atsisakymas, sociokultūrinių elementų *persigrupavimas*³ sudaro sąlygas formuoti alternati-

vyvioms *ne meninėms* praktikoms arba atsinaujinti tradicinėms, „gyvuojančioms“ tose psichologinėse, psichosocialinėse ir sociokultūrinėse sferose, „ribinėse zonosė“, kuriose meno praktikos, estetinės strategijos, išsaugodamos kai kuriuos *išoriškai* nepakitusių kodų rinkinius, konceptualiai transformuojasi, pereina į šalia-estetines sociumo terpes – tampa *kontekstualiomis* ir *polifunkcionaliomis*.

Psichoterapija ir meno terapija kaip eklektiniai psichologijos, medicinos, edukacijos ir meno lydiniai, ko gero, akivaizdžiausiai atspindi konkrečių meno *praktikų* kodų funkcionavimo ypatumus socialiniame ir ideologiniame lygmenyse.

Postmoderniosios epochos vaisius – (meno) (psicho)terapija pasitelkia „eklektinius“ veikimo būdus, taip pat atsisako vienintelės „supertiesos“, kadangi pastaroji nėra absoliuti duotybė, tačiau dirbtinai sukonstruotas fenomenas.

Taigi domimasi ne tiek „tiesa“, kiek pačiomis diskursyviomis praktikomis – įvairiais verbalinės ir neverbalinės komunikacijos būdais, jų konceptualizacija ir subjektyvios patirties perdavimu „čia ir dabar“. Akcentuojama nebe „kodėl?“, o „kaip?“, tai yra – veiksmas, elgesys, aktualus patyrimas, apimantis fizinius, protinius, dvasinius ir socialinius žmogaus sugebėjimus – *kūną kaip tam tikrą visumą* arba geštalą *socialinėje* (nebe ontologinėje, ar iracionalioje pašąmoninėje) *erdvėje*.

Net tradiciškiausios psichodinaminės ir psichoanalitinės, psichoterapinės ir ypač dailės terapijos praktikos po 1980 m. eklektiškėja – jungiamos psichodinaminė, analitinė Jungo, ryšių su objektu (Me-

lanie Klein), neopsichoanalitinės paradigmos; integruojami humanistiniai požiūriai – tariamai optimistinis požiūris į žmogiškąją prigimtį.

Psichoanalitinės ir analitinės meno terapijos praktikos išleidžia *pereinamąsias erdves* ir *objektus*, praplečia plastinių elementų galimybes – *linija ir spalva perkeliama į trimatę erdvę – verbaliniai vaizdiniai per tapybą, piešinius, eilėraščius – grafinius ženklus – tanpa gestais; laikinis ir erdvinis jų pobūdis transformuojamas į garsus, jausmus, kūno judesius, jų santykį su aplinka*⁴.

Jei performanso atlikėjas ar atlikėja, pasitelkdami savo kūną ir specifinę erdvę, kuria simbolinį pranešimą, kuris gali būti iš koduojamas tam tikrų psichosocialinių kodų kontekste, tai daugelio dailės, judesio terapijos ir psichoterapijos praktikų metu atliekami kūriniai konceptualiai funkcionuoja giminingų sociokultūrinių kodų sferoje, tačiau jiems instituciškai suteikiamas kitas statusas ir juose akcentuojami kiek kiti – asmeniškėsi, subjektyvesni specifinio – afektyvaus – santykio su socialine aplinka aspektai.

Vaizdinys išsisklaido daugybėje kalbinių, gestinių, jausminių, garsinių, vizualių, ir t. t. pavidalų ir kodavimo galimybių. „Lygiagrečiai su augančia kompiuterine bei video klipų kultūra, šalia verbalinės psichoterapijos buvo pradėta naudotis senos kartos psichoterapeutų primirštomis transo būsenomis, metaforomis bei kitomis vizualinės kultūros metamorfozėmis, [...] pasiūlyti būdai kurti terapines metaforas ir sukelti transo būsenas, kuriose iš esmės ne tik analizuojamos pozityvios problemos pusės, bet ir stimuliuojamos kūrybinės jėgos pozityviai jų išraiškai.“⁵ Taigi net patys

(dailės) terapijos mechanizmai imami suvokti ir naudoti kaip eklektiškų veiksnių ir prasmių sąveika. Tai lemia ir aktyvus vaizduojamojo meno formų eklektiškėjimas ir socialėjimas, formaliųjų įvairių išraiškos būdų, medijų – judesio, piešimo, lipdymo, muzikavimo, garso, improvizacijos – maišymasis, pavyzdžiui, ekspresijos ir multimodalinėse terapinėse praktikose (*Expressive Arts Therapy and Multimodal Approaches*), kuriose akcentuojamas būtent *kūrybinio proceso* terapinis poveikis.

Gelminės psichoterapiją ir meno terapiją praplečia psichosocialinis ir kartu psicho-estetinis *procesualumas*. Remiamasi ir kalbos struktūrų dėsninumu, ir neverbalinio bendravimo simbolizmu. Tai – performanso, akcijos, hepeningo, teatro, šokio, konceptualaus meno, instaliacijos, audiovizualiųjų postmodernių meninių praktikų elementai – šioje virtualioje *socialinio kūniškumo* arba *psichosocialinio „aš“* erdvėje vyksta konceptualus ir praktiškas diskursyvių meno ir psichoterapijos praktikų suartėjimas.

Freudo psichoanalizės idėjomis besiremiančiose dailės terapijos praktikose, dar išsaugojusiose ir eksploatuojančiose kai kuriuos modernistinius „netarpiškos sąmoninės“ ekspresijos aspektus, artimus modernistinės dailės savivokai, sąmonė traktuojama kaip *šiuo metu užslopintas, nepasireiškiantis turinys*, kuris nėra toks nepažinus ir fatališkas freudiškąją prasmę. Greičiau suvokiamas kaip „permatomas tarpasmeninių psichosocialinių ir sociokultūrinių santykių šešėlis.“⁶ Taigi linija, dėmė ar spalva, nors vis dar išlieka pagrindiniais vaizduojamaisiais elementais, betarpiškai

susijusiais su individo vidine psichine realybe ir jos išraiška dailės terapijos praktikose, yra gerokai apvalytos nuo modernistinės dailės psichologinių – transcendentinių pretenzijų, šiek tiek pakinta šių pamatinių ekspresijos elementų psichologiskumo pobūdis, kuris siejamas daugiau su betarpiško elgesio socialinėje (ar ideologinėje) aplinkoje šablonais.

(Dailės) terapijos praktikos, besiremiančios analitinės Jungo psichologijos postulatais, funkcionuoja pagal artimus praktiškai ir konceptualiai meninėms praktikoms dėsnius. Tiek pats kūrybinis procesas, tiek kultūriškai kontekstuali pastarojo analizė turbūt labiausiai nutolsta nuo griežtai mokslinių psichoterapinio poveikio ar testavimo modelių.

Savęs ir išorės suvokimo ryšys, mąstymo ir išraiškos tapatumas reiškia principinę kūno automatizmo, mąstymo, kalbos vienovę – tai visuma, persmelkianti tiek subjektą, tiek daiktus, visą pasaulį. Gestas ir žodis – imanentiški, kalba suvokiama tik tam tikrų veiksmų kontekste, ir priešingai. Veiksmai – tai tam tikras elgesys: spontaniškas, kartojantis, kopijuojantis, nustatantis ryšius su aplinka, sukuriantis psichosocialinį „lauką“, kuriame individas *vaidina* tam tikrus vaidmenis, elgesio klišes ir atstovauja tam tikram įvaizdžiui.

Geštalt terapijoje siūloma betarpiškai išgyventi (realiai atkurti) sapnus, susitapatinti su įvairiais jų veikėjais, negyvais ir fantastiškais objektais, tai yra, virtualiai kaitalioji „aš“ koncepcijas ir identifikaciją⁷. Ne „aš“ gimdo vaidmenis, bet vaidmenys sukuria „aš“. *Transakcinėje* analizėje praktikuojamas „dramos tri-

kampis“. *Psychodramos* praktikos, tiriančios individus tą akimirka, kai jie spontaniškai užmezga kontaktus, *formuojančius grupe*, tiesiogiai akcentuoja kūrybinį ir simbolinį veiksmo pobūdį, transformacijos galią ir katarsį, siūlo improvizacines *vaidybos technikas*, atliekamas *scenoje*, akivaizdžiai giminingas teatrui, teigdamos, jog „realybė ir fantazija nėra priešingybės. [...] Iliuzijos ir haliucinacijos, įsikūniję sceniniuose įvaizdžiuose, tampa tokiomis pat realiomis, kaip ir normalūs jausminiai jutimai.“⁸

Tokiame vaidinime terapeutas taip pat tampa režisieriumi ir analitiku. Dalyvauja publika, kuri gali įsitraukti į veiksmą, reaguoti, replikuoti, patarinėti ar apsikeisti vaidmenimis su protagonistu. Psychosomatiniai, psychodramatiniai, socialiniai vaidmenys imanentiški eksperimentiniam teatrui ar performansui, kurie, lygiai kaip ir psychodramoje, gali būti „autobiografiniai monologai“ ar „personaliniai ritualai“, apjungiantys tai, kas psichologiška ir perceptualu, kontekstualu ir praktiška – mintį ir veiksmą, biologinį lygmenį su socialiniu. „Atgavinama“ šamanizmo tradicija: kūrinys nebūtinai turi būti gražus, kūrinys nebūtinai turi siekti tikslo galutinio „išgydyti“; svarbiausia – pati ekspresija ir mikro-socialinė sąveika seanso metu.

Multimodalinė⁹, kognityvinė – elgesio (cognitive – behavioral approaches), naracinė, nukreipta į sprendimą (solution – focused and narrative approaches) meno terapijos jungia įvairias katarsio, elgesio terapijos koncepcijas su „tradicinėmis“ psichosocialinėmis, analitinėmis, humanistinėmis terapijos strategijomis ir jas naudoja, įvilkdamos į visus įmanomus meninių

praktikų išraiškos būdus (kartu su tradiciniais, vaizduojamaisiais būdais – piešimu, tapyba, lipdymu, kūniškomis praktikomis – performansu, akcija, drama, šokiu, naudojami ir kiti raiškos būdai, medijos – instaliacija, fotografija, video, taip pat muzika, šokis, vaidyba, rašymas/poezija). Spontaniškumas derinamas su konceptualizavimu, išraiška su pasakojimu, simbolizmas su realybe. *Remiamasi kinestetinio (sensorinio), percepcinio (afektyvaus), kognityvinio (simbolinio) lygmenų integracija į kūrybą.* Bet koks vaizdinys ar veiksmas, nepriklausomai nuo intencijų, yra *vizuali metafora*, tačiau ne griežtai determinuotame ir metafiziiniame freudiškajame kontekste. *Kūno kalba, menas kaip jutimų šaltinis, problemas sprendimas ir prasmės paieškos sutampa.*

Problema ir jos sprendimas (socioideologinėje asmens tapatumo arba įvaizdžio plotmėje) išsąmoninami žingsnis po žingsnio – per vaizdą ar dažniau – per jų seriją, kai problema išskaidoma į struktūrinius elementus, schemas, leidžiančias atsekti „negatyvų“ elgesį lemiančius afektus. Tačiau svarbiausia, kad pagrindinis projekcinis ir akumuliacinis psicho-ideologinio tapatumo mechanizmas susiejamas su tokiais išraiškos būdais, kurie betarpiškai yra susiję su estetinių kategorijų erdve. Žodžiu, vieną svarbiausių vaidmenų atlieka *medija*, t. y. (meninės) išraiškos būdas ir forma.

Modernistinės dailės savimonei meno kūrinio turinys yra svarbus, tačiau jis – ne sugalvojamas, o išgyvenamas, todėl gali rasti sąmoningai to nesuvokiant – tai vidinis intropsichinis balsas – didinga improvizacija. (Dailės) terapijos prakti-

kos puikiai asimiliuoja šiuos fenomenus – neįsisąmoninimą ir improvizaciją (tik panaikinus transcendentinio „didingumo“ gaidėles), aktyviai, kaip jau buvo minėta, integruoja visus plastinius menų – muziką, šoki/judesį, dramą, poeziją/rašymą, *kalbą* bendresne prasme naudodama juos individo psichosocialinės, psichoestetinės erdvės „praplėtimui“, „skaidrinimui“, kitaip sakant, struktūravimui.

Šiuolaikinės meninės praktikos taip pat naudoja panašias konceptualias strategijas – sujungia kasdienybę ir tarpasmeninę komunikaciją su vaizduotės ir socioideologinės plotmės „struktūromis“, integruojasi ir integruoja visas įmanomas institucinės pasaulėžiūros formas, kurdamos savotiškus „pereinamuosius“ objektus, erdves ar situacijas, artimas psichoterapinių, psicho-ideologinių *ryšių su objektu* paradigmos sąvokoms, kuriose „pereinamoji erdvė“ ar „pereinamasis objektas“ (*transitional space* ir *transitional objects*) neturi aiškių ribų tarp vidinio ir išorinio pasaulių, tarp savęs ir aplinkos, kitaip – diskursyviai dalyvauja tiek intrapsichinėje, tiek išorinėje socialinėje aplinkoje¹⁰.

Į marginalius, net uždraustus sociumo paribius nustumta psychopatologija resocializuojasi, ir būtent per „para-“, „alter-“ estetinius, ideologine prasme paradoksalius kodus, kurie „normalizuojami“. Šiuolaikiniame sociume tiek psychopatologija, tiek menas, tiek politika ar bet kuri kitas sociumo lygmuo traktuojami kaip *komunikacinės* struktūros. Todėl „estetiniai“, „patologiniai“ ir kitokie kodai nėra griežtai fiksuoti. Šiuo

atveju redukavus kurį nors vieną, antrasis tampa nefunkcionalus.

Tradicinė Vakarų estetika (nuo Renesanso laikų) rėmėsi Grožio kategorija ir įvairiomis jos interpretacijomis. Taigi susiformavo estetikos kanonai, meno kūrinio objekte numanantys tam tikrą logiką ir autonomiją. Tuo šiuolaikinė kultūra panaikino autonomiją, įvesdama daugybę multidiskursyvių alogiškumų, veikiančių „chaotiškais“, „nestruktūruotais“ principais.

Ši konceptualų diskursyvų veiksmą, jau aiškiai ir ryškiai pasireiškusi pačioje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, galima traktuoti kaip objektyvių (tarp jų ir estetikinių) suvokimo, tapatumo kriterijų perėjimą į psicho(pato)logizuotą subjektyviąją sferą, kuri savo ruožtu pajungiamą (subtiliai estetizuotai) socioideologinės kontrolės sistemai.

Tokiu būdu estetinio suvokimo skalė išplečiama (o gal redukuojama) iki socioideologinio dizaino praktikų. Gražu (metafizine ir metapsichologine prasmėmis) gali būti tai, kas sukuria lankstų, mobilų,

adaptuotą psichosocialinį tapatumą, tiksliau sakant, tapatumo įvaizdį.

Svarbiau tampa ne sukurti kūrinį, paklūstantį tam tikriems estetiniams kanonams, kiek kuriant ir išreiškiant save generuoti įvairias būsenas ir savidentifikacijos būdus. Tam puikiai pasitarnauja estetizuotos (psicho)terapijos praktikos, kurios gerokai paplovė „kanonų“ veikimo pamatus, meno kūrinio, kūrybos ir net psichopatologijos sampratas dažnai redukuodamos iki mikroideologinių *intensyvumų* lygmens, kuriame *kūrybos* ir *kūrybiškumo* sąvokos reikalauja kontekstinės socioideologinės analizės. Taigi nors minėtomis praktikomis kuriami „marginaliosios estetikos“ objektai nevisiškai sutampa su „tradicinės estetikos“ objektais ir pastarųjų funkcijomis, tačiau postmoderniosios kultūros kontekste jie gali funkcionuoti kaip tam tikros kontekstinės estetikos dalis. Žinoma, tai aktualu tiems diskursams, kurie yra susiję su meno praktikomis ir jų teorinio apmąstymo problematika.

IŠVADOS

Taigi tradicinės estetikos suvokiami meno kūriniai, kaip jau buvo minėta, priklauso tam tikrų taisyklių ir kanonų visumai (kontekstui), kuriems sąmoningai paklūstama arba ne, taip generuojant specifinius (*anti-*)estetinius pranešimus. Todėl tradicinės estetikos objektus dažnai vadiname *kūriniais*, o tokių transcendentistiškai suvokiamų objektų gamybą – *kūryba*. O šiuolaikinių socioideologinių (psicho)terapinių praktikų kontekste ne tik „kūrybos“ sąvoka, bet ir psichosocia-

linio tapatumo samprata tampa kur kas problemiškesnė. Autonomiška estetikos visata eklektizuojama, atomizuojama, išskaidoma socialinėse, mikroideologinėse (psicho)terapinėse interakcijose. Kita vertus, pati makrosocialinė ir makroideologinė būtis įgauna naujų „alterestetinių“ aspektų, perauga į kokybiškai naujus psichosocialinio dizaino lygmenis transformuodama pati save ir, žinoma, neatpažįstamai keisdama estetikinių kodų pavidalus ir funkcijas.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Frederic Jameson. *Kultūros posūkis. Rinktiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)*. Iš anglų k. vertė A. Mardosaitė. – Vilnius: ALK, 2002, p. 121.
- ² Nicolas Bourriaud. *Esthétique relationnelle*. – Dijon-Quetigny: Les presses du réel, 2001, p. 20–21.
- ³ Frederic Jameson. *Kultūros posūkis*, p. 33.
- ⁴ Shaun McNiff. *Art as medicine*. – Boston and London, 1992, p. 22, 24, 54–55.
- ⁵ Olegas Lapinas. Postmodernistinės tendencijos psichoterapijoje: neurolingvistinė ir pozityvioji psichoterapija, *Grupinė psichoterapija Lietuvoje*. Sud. R. Kočiūnas. – Vilnius: VIA RECTA, 1999, p. 133.
- ⁶ David Edwards. *Art therapy*. – London: Sage Publications, 2004, p. 43–47.
- ⁷ Frederick Perls. *Gestalt therapy verbatim*. – Utah: Real People Press, 1969, p. 55–56.
- ⁸ Якоб Леви Морено. *Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе*. Пер. с англ. А. Боковикова. – Москва: Луч, 2001, с. 168.
- ⁹ Cathy A. Malchiodi. *Handbook of Art Therapy*. – New York–London: Guilford Press, 2003, p. 106–117; *Арт-терапия в эпоху постмодерна*. Под редакцией А. И. Копытина, Санкт-Петербург: Семантика-С, Речь, 2002, с. 119–132.
- ¹⁰ Donald Winnicott. Transitional objects and transitional phenomena, *International Journal of Psychiatry*, 1953, No 34, p. 89–97.